

Князь Т. М. Структурно-семантична характеристика фразеологізмів на позначення наявності / неаявності території навколо помешкання. Українське мовознавство: зб. наук. статей. Київ, 2014. Вип. 44/1. С. 144-148.

Тетяна Князь
Харківський національний аграрний
університет ім. В. В. Докучаєва

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ НАЯВНОСТІ / НЕАЯВНОСТІ ТЕРИТОРІЇ НАВКОЛО ПОМЕШКАННЯ

У статті проаналізовано особливості структурно-семантичної організації українських фразеологізмів на позначення наявності / неаявності території навколо помешкання, що називають стан бідності / заможності.

Ключові слова: фразеологічна одиниця, структурно-семантична модель, територія навколо помешкання, бідність.

Сучасні лінгвістичні дослідження вирізняє антропоцентрична призматика розгляду мовних явищ, яка забезпечує постійне тримання у фокусі уваги творця й користувача мови – людини як представника індивідуальних і національних особливостей менталітету, знавця й транслятора етнокультурної інформації, учасника й свідка динамічного життя країни, різноманітних змін у багатьох сферах існування й діяльності соціуму. О. Забуранна наголошує, що "антропоцентризм досить давно став предметом фразеологічних досліджень, йому здебільшого приписують функціональну природу, розуміючи як спрямованість ФО на позначення світу людини" [4, с. 55].

Фразеологічні одиниці (ФО) характеризуються специфічним лексичним наповненням і своєрідною семантикою. Важливе місце в лінгвістичних

дослідженнях належить вивченню структурно-семантичних особливостей фразеологізмів та виявленню їх національно-культурної специфіки на матеріалі української (В. Білоноженко, М. Жуйкова, О. Левченко, Л. Лисиченко, Л. Савченко, В. Ужченко), російської (М. Алефіренко, М. Ковшова, В. Мокієнко, В. Телія), німецької (А. Марковська, С. Пташник, І. Чернишова), англійської (К. Бондаренко, О. Галинська, І. Колеснікова, Г. Крайчинська) мов. Наведені роботи свідчать про підвищений інтерес мовознавців до поглибленого вивчення фразеології в структурно-семантичному й лінгвокультурологічному аспектах.

Мета наукової розвідки – з'ясувати особливості структурно-семантичної організації українських фразеологізмів на позначення наявності / відсутності території навколо помешкання, що називають стан бідності / заможності; виявити способи відображення культурологічної інформації в семантиці обраних для аналізу ФО.

В українській мові й культурі ФО **ні кола ні двора** є одним із найбільш уживаних символів бідності й безпритульності. У різні періоди науковців цікавило питання, чому саме кіл і двір стали символами крайньої бідності. М. Шанський, Л. Скрипник вважають, що ФО **ні кола ні двора** – "редукований варіант" декількох прислів'їв і приказок, до складу яких входить ФО: **ні кола, ні двора, ні рогатого вола; ні кола, ні двора, увесь тут; ні кола, ні двора, один сіренький коток та на шиї мотузок; ні кола, ні двора, тільки й ходу, що з воріт та в воду** [10, с. 69]. Гіпотеза про редукцію ґрунтується на теорії О. Потебні про поступове "стискування" більших одиниць у менші при мовному розвитку: байка "згущається" в прислів'я, прислів'я – у приказку, приказка – у слово. В. Мокієнко зауважує, що у фразеології цей принцип активно працює [8, с. 264]. Отже, стабільним, незмінним стрижнем усіх варіантів залишається лише двочленний ФО **ні кола ні двора**.

На погляд Ф. Медведєва, вираз **ні кола ні двора** своїм корінням сягає

глибин діалектної, розмовної мови народу. Слово **двір**, що є одним із компонентів цього образного виразу, зрозуміло, не потребує коментарів, проте слово **кіл** у складі фразеологізму зазнало значних змін, переосмислилося. **Не мати кола** – це значить "зовсім не мати орної землі" [7, с. 148]. Етимологічні джерела тлумачать слово **кіл** так: "Загострена товста палиця, **кілкувати** – ставити стіну з кілля; **кілок** – межовий знак; **прикілок** – кіл, вбитий у землю" [2, т.2, с. 444]. У наш час словом **кіл** ми називаємо загострену товсту палицю. Із таким значенням слово **кіл** уживається й у сучасному українському виразі **ні кола ні двора**.

Л. Скрипник названу ФО пов'язує з двома прислів'ям: *Коло двора нечиста ма й кола*, тобто цей вираз буквально означає "біля двору нечиста сила має і кіл, тобто огороду" й *А в мого двора нема ні кола*. Ці варіанти, на думку Л. Скрипник, свідчать, що **кіл** у прислів'ї означає "загострену товсту палицю, яку вбивають у землю, споруджуючи огороду навколо садиби". Не міг бідняк, навіть якщо мав яку-небудь халупу, зібрати кошти на кілки для огороди, ось і виходило, що у нього – **ні кола ні двора** [9, с. 56-57]. На думку М. Ковшової, будинок, у якому живе людина, позначається в образному просторі фразеологізму за допомогою **кола й двора**. У безхатка нічого огороджувати, і тому місце, яке він займає, в образі фразеологізму отримує іронічний опис, побудований на відсутності необхідних просторових "маркерів": **ні кола ні двора** [5, с. 96].

Подвір'я українського господаря, – зауважує Г. Лозко, – неможливо уявити без огорожі. Як писав Ф. Вовк, "огорожа двору чи обійстя – предмет особливої старанності українських господарів, що, мабуть, має зв'язок з західноєвропейським значенням огорожі як символу власності" [6, с. 429]. Отже, наявність огорожі, а також двору, господарства є символом забезпеченості, заможності.

Синонімічний ряд фразеологізмів, які називають територію навколо помешкання як основний показник бідності, утворюють 7 ФО, об'єднані

інтегральними семами "бідний", "нічого не має": **ні двору, ні тину; ні кілка, ні дрючка; ні кола, ні [ані] двора; ні кола, ні хвоста; ні оселі, ні саду, ні ставу; ні кола ні вола, ні села, ні двора; ні кола, ні двора, ні рогатого вола.** У межах зазначеного ряду відбувається подальший розподіл за такими диференційними семами: 1) "немає ніякого господарства, ніякої худоби": **ні кола ні вола, ні села, ні двора, ні хліба, чим подавитися, ні ножа, чим зарізатися** [12, с. 154]; *Поки війна була, всі рівними вважалися, а тепер – в одного з пельки преться, а в іншого – **ні кола, ні двора, ні рогатого вола*** (В. Кулаковський) [11, с. 74]; 2) "абсолютно нічого не мати": *Я з колишньої шляхти, що не має **ні кілка, ні дрючка*** (З. Тулуб) [13, кн.1, с. 375]; 3) "не має ніякого помешкання": *Куди підемо з тобою [з Орисею], коли в нас **ні двору, ні тину?*** (Григорій Тютюнник) [13, кн.1, с. 225].

Названі фразеологізми побудовані за такою структурною моделлю: "частка ні + іменник (Р.в.) + ні + іменник (Р.в.)" = нічого не має. Як видно, ФО містять граматичні показники заперечення і у своєму значенні, і у структурі одиниць. Повторюваність у ФО розцінюємо як прагнення до посилення позначуваної ними інформації, у нашому випадку – інформації про заперечне значення "нічого не мати". Л. Дідун наголошує, що ФО виявляють семантику інтенсивності завдяки подвійному представленню слів на позначення предмета, про відсутність якого йдеться. Цьому сприяє і віднесеність таких слів до однієї частини мови [1, с. 195].

Конституентами фразеосинонімічного ряду "бути бідним" є фразеологізми зі стрижневим словом-компонентом **тин**, що утворюють серію: **під (попід) [чужим] тином; як сорока на тину; жити під тинам; тинятися попідтинню (попід тинами); під чужий тин зі словом іти.** Найпродуктивнішою є така структурна модель: "дієслово зі значенням руху + під + тином" = бути бідним, що впливає на реалізацію цілісного фразеологічного значення. Ці одиниці об'єднані спільною семою "бути

бідним", а диференціюються такими: 1) "жити просто неба": *Се що з порожніми сумками Жили голодні під тинами, Собак дражнили по дворах* [13, кн.2, с. 883]; 2) "жебракувати": *Пішла тинятись попідтинню, Аж поки, поки не дійшла Аж до Голгофи* (Т. Шевченко) [13, кн.2, с. 883]. Антонімічне ж значення – "у найкращих умовах, спокійно і в достатках" – зреалізоване у ФО **як за тином**, внутрішньою формою якого є уявлення про матеріальну забезпеченість, фінансову стабільність у зв'язку з наявністю всього, що можна назвати майном. Зовнішня огорожа – тин – є "межею 'свого' і 'чужого' простору, що захищає (реально і символічно) оселю, господарство і двір від зовнішніх небезпек, від ворожих сил, тим самим творячи ніби окремий світ" [3, с. 412].

Ворота – 'в'їзд на подвір'я до господарства' – символізують доступ до господи [3, с. 117]. ФО **мести до воріт** – *ірон.* "збільшувати капітал, власне господарство і т. ін.; накопичувати багатство" [13, кн.1, с. 482] – називає стан заможності. Дистрибутивне оточення стрижневого слова-компонента **мести до** – сигналізує про накопичення багатства в господарстві: *До воріт мете, про власний добробут дбає* [13, кн.1, с. 482]. Антонімічне значення маніфестує фразеологізм **мести від воріт**, *ірон.* "розтрачувати, розтринькувати нажите добро": *Він не дорожив нажитим, мів, як кажуть, від воріт* [13, кн.1, с. 484]. ФО змодельовані таким чином: "дієслово + від / до + воріт", де саме прийменники **від / до** безпосередньо впливають на реалізацію цілісного значення.

Проаналізована група фразеологізмів на позначення наявності / відсутності території навколо помешкання кількісно нараховує 15 одиниць. Ситуація критичного фінансового стану відбита в цілісному значенні ФО у вигляді актуальних сем "відсутність господарства", "відсутність худоби", "відсутність їжі", "відсутність помешкання", "відсутність найменшої власної території", маніфестація яких підкріплюється структурними моделями "ні..... ні.....". Використання

повторюваності для посилення заперечного значення сприяє посиленню передачі "закодованої" інформації у ФО. Етнокультурна інформація, що стала тлом для розуміння цілісного значення фразеологізмів, які називають територію навколо помешкання, розширює знання про матеріальну культуру українців, народні звичаї.

Проте цим не вичерпується тема нашого дослідження, тому перспективним напрямом наступних розвідок може бути подальший структурно-семантичний аналіз ФО на позначення різного соціального стану.

1. Дідун Л. І. Експліцитний спосіб утілення заперечного значення у фразеологізмах із семантикою інтенсивності / Л. І. Дідун // Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя. Сер. Філологічні науки. – 2013. – Кн.1. – С. 193-198.
2. *Етимологічний словник української мови*: [у 7 т.] / [уклад. Р. В. Болдирев, В. Т. Коломієць та ін.]. – К. : Наук. думка. – Т. 2. – 1985. – 573 с.
3. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури : Словник-довідник / [В. В. Жайворонок]. – К. : Довіра, 2006. – 703 с.
4. Забуранна О. В. Антропоцентризм у сфері фразеологічного значення (на матеріалі перської та української мови) / О. В. Забуранна // Мовознавство. – 2003. – № 1. – С. 55-59.
5. Ковшова М. Л. Проблема семантической неопределенности фразеологизмов в лингвокультурологическом освещении / М. Л. Ковшова // Вестник ЦМО МГУ. Лингвокультурология. – 2009. – № 2. – С. 95-101.
6. Лозко Г. С. Українське народознавство : монограф. / Г. С. Лозко. – [3-тє вид.]. – Х. : Див, 2005. – 472 с.
7. Медведєв Ф. П. Українська фразеологія : Чому ми так говоримо? / Ф. П. Медведєв. – Х. : Вища шк., 1977. – 232 с.
8. Мокиєнко В. М. Новая русская фразеология / В. М. Мокиєнко. – Ополе : Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, 2003. – 185 с.
9. Скрипник Л. Г. Із таємниць фразеології / Л. Г. Скрипник // Мовознавство. – 1968. – № 1. – С. 56-57.

10. *Скрипник Л. Г.* Фразеологія української мови : монограф. / Л. Г. Скрипник – К. : Наук. думка, 1973. – 280 с. 11. *Фразеологічний словник української мови*: Близько 2500 виразів / В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко. – К.: Освіта, 1998. – 226 с. 12. *Фразеологічний словник східнослов'янських і степових говірок Донбасу*: 6019 фразеологізмів / [В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко]. – [5-те вид., перероб. й доп.]. – Луганськ: Альма-матер, 2005. – 384 с. 13. *Фразеологічний словник української мови*: [у 2-х кн.] / [укл. В. М. Білоноженко, В. О. Винник, І. С. Гнатюк та ін.]. – Кн. 1-2. – К.: Наук. думка, 1993. – 984 с.

Татьяна Князь. Структурно-семантическая характеристика фразеологизмов, обозначающих наличие / отсутствие территории вокруг дома.

В статье проанализированы особенности структурно-семантической организации фразеологизмов, обозначающих наличие / отсутствие территории вокруг дома, которые называют состояние бедности / состоятельности.

Ключевые слова: *фразеологическая единица, структурно-семантическая модель, территория вокруг дома, бедность.*

Tetyana Knyaz. The structural and semantic characterization of phraseological units, denoting the presence / absence of the area around the house.

The article is devoted to the analyses the features of the structural and semantic organization of the phraseological units, denoting the presence / absence of the territory around the house, which denote the state of poverty / prosperity.

Key words: *phraseological units, structural and semantic model, the area around the house, poverty.*